

РЕТРОСПЕКЦИЯ КЪМ БЪДЕЩЕТО НА ГРАД ВАРНА ОТ 1912 ГОДИНА

Даниела Попова

Резюме: *Бъдещето като епоха и време в ретроспективен план позволява да се проследи културно – социалното и икономическо развитие на един град в контекста на регионализацията и последствията от Балканската война. Цел на доклада е да се представят предпоставки и данни за бъдещето на град Варна, видяно и анализирано през призмата на времето.*

Ключови думи: *културна памет, развитие, бъдеще*

Въведение

Културната памет на обществото, предшестваща векове на културна неопределеност и идентичностни конфликти, е трудно възобновима във време на бурни трансформации в следствие на Балканските войни от 1912-1913 г., които са събитие с важно значение за историята на Югоизточна Европа през XX в. и повлияват върху политическото, социално-икономическото и културното развитие на региона за дълъг период от време. Културната памет си взаимодейства с всички влияния на настоящата реалност и в кръговрата на епохата енергизира духовния потенциал и идеалите на хората в конкретен икономически контекст, сложен за проучване и интерпретиране от позицията на ретроспекцията към бъдещето на един град като Варна, заявено в измерителен план през 1912 г. за по-дългосрочна перспектива.

Балканската война и културната памет на варненци

На своята XXI редовна сесия, проведена на 16 и 17 декември 1912 година, Варненската търговско-индустриална камара разисква бъдещето на града през призмата на разпокъсаността на българските територии, продължаващите военни конфликти и в условия на нарастване на военните бюджети на балканските правителства, които „достигат до една

трета от държавните разходи” [2]. В издание на Варненската търговско-индустриална камара [3], в духа на емоционалността на варненци от началото на XX век, е отбелязано, че: „Нещастията на България от Балканската война, наложени по мотиви еднакви за цялата страна, не засегнаха в равна степен всичките нейни кътове. Жертви в хора дадоха всички, според както се развиха събитията. Жертви в блага дадоха тоже всички. Но разгромът на страната се стовари за едни повече жестоко, от колкото за други. Най – жестоко е засегнат северо – източния край на България. На една част от него било съдено да изпразни до дъно горчивата чаша на съдбата, да преживее най – жестоката психологическа възможност – робство под чужда власт, след като прослави своето отечество и докажа, че заслужава да се радва на пълна свобода. Друга част от този край, собствено градът Варна, се намери при едно положение коренно различно от досегашното, биде отнета стопанската опора на неговото благосъстояние и развитие. Не е възможно да бъдат забравени тъй жестоко онеправданите вчерашни български граждани, а днес чужди поданици. Но не е във властта на държавата, нито на обществената или частна инициатива да промени тяхната участ. Възпоменанието за тях е само неизлечима горест на дълбоко наранената народна душа. Не е същото, обаче, с града Варна, който вследствие

откъсването на Добруджа остава на бъдещето си развитие без естествена стопанска опора. Град Варна е още част от България и неговата участ ще зависи до голяма степен от онова, което ще направят за него държавата, общината, другите учреждения, па и самите граждани“.

Проучването на културната памет от този период е въпрос по-скоро на усещане за реалността, в която се е изграждала национална идентичност, във време, в което всички балкански държави правят опити да стабилизират съществуването си и да разгръщат перспективи за бъдещи териториални преразпределения за сметка на своите съседи и най-вече на Османската империя. „Мотивацията за това варира от етнографски, геополитически и икономически реалности до исторически и културни права. Най-ефикасните инструменти за тази политика на държавен национализъм са „милетските“ училища и общински структури в европейските османски провинции и сблъсъкът между Вселенската патриаршия и Българската екзархия. Те са подкрепени от всякакъв вид граждански и въстанически инициативи. През първото десетилетие на ХХ в. ситуацията в Европа дава тласък на това развитие. Създаването на два антагонистични военни блока – Антантата и Централните сили – дълбоко засяга междубалканските отношения. Военната надпревара и милитаризмът се превръщат в характерни черти и на обществата в Югоизточна Европа“ [2].

Балканската война, наричана още Първата балканска война, е военен конфликт между Османската империя, от една страна, и съюзниците България, Сърбия, Гърция и Черна гора, от друга, продължила от 26 септември (9 октомври по нов стил) 1912 до 17 (30) май 1913 г. Победата на съюзниците слага край на петвековното османско

господство на Балканския полуостров. Империята губи всичките си владения на полуострова, с изключение на тясна ивица територия по северния бряг на Мраморно море. Останалата част на Тракия заедно с Източна Македония попадат под българска власт. Сърбия завладява Косово, Северозападна Македония и други области, Гърция – Епир, редица острови в Егейско море и Югозападна Македония със Солун, а скоро след Лондонския мирен договор е създадена независима албанска държава [4].

Културната памет е разгърната в реалността на епохата и в други анали и дискусии, в ракурси от времето и интерпретациите на събитията. Така, например, се подчертава, че „съдбата на България се решава безмилостно на мирната конференция в Букурещ на 10 август 1913 г. – България е орфана от всички страни.“ [1] Последствията са белег и на разбиранията относно войнствания дух да се изгражда непоколебимо национална идентичност, с цената на оценки от бъдещето за държавата, гражданите, съсловията и армията на България. Като последствия на културната памет се открояват и застъпват факти, виждания и нови разновидности на реалността като:

- „алчността, лакомията и завоевателните стремежи настройват всички съседни народи, срещу България, и това води до пълна разруха на държавата. Съгласно чл. 5 от Букурещкия договор българското правителство трябва да демобилизира армията.“;

- разпадане на Балканския съюз;

- „Румъния взема Добруджа до линията Тутракан – Балчик, като първоначалното им искане е за линията Русе – Варна.“ и т.н.

В тази сложна ситуация Варна се оказва ключов фактор за опазването на българските граници и мира чрез флота. Битката при Варна (позната и като

Атаката на Дръзки) е битка от Балканската война, започнала на 8 ноември (21 ноември по нов стил) 1912 г. между бойни кораби на България и Османската империя. След сериозна намеса и активно сътрудничество между военнослужещите във флота на България известният с бойната си готовност турски крайцер „Хамидие“, най-модерният турски военен кораб претърпява морско поражение във водите на Черно море. Това принуждава транспортните конвои да се отдалечат от нашите брегове като в същото време допринася да се ускори подписването на първото споразумение за примирие в Балканската война в село Пляя на 23 ноември 1912 г.

„В навечерието на Балканската война миноносците охраняват Варненския залив и осъществяват патрул и дежурства по курса Евксиноград – устието на Камчия. С обявяване на войната и сформиране на подвижната отбрана от отряда миноносци с началник капитан II ранг Димитър Добрев, картината коренно се променя. Постигнатият исторически успех на Българския морски флот срещу турския крайцер „Хамидие“ нанася тежко морално поражение на противника и намира широк отзвук в чуждата преса. Отношението към българския военен флот се определя само с една дума – респект.

В английското списание „Илюстриейтъд Ландън нюз“, излязло на 12 януари 1913 г., е публикувана в интервю оценката за българския военен флот, принадлежаща на самия противник – командира на „Хамидие“ Хюсеин Рауф бей, който казва: „Ако разгледаме безпристрастно случката с „Хамидие“ и кажем самата истина, трябва да признаем, че тази голяма и успешна атака на българския флот е едно славно начало, с което той може да се гордее.““ [5]

Социално – икономически аспекти на развитието на град Варна в края на 1912 година

Варна е първостепенно пристанище на България. Интересна е позицията на Варненската търговско - индустриална камара от сесията от 16 и 17 декември 1912 година, че „неговото засилване се дължи твърде много на грижите, проявени досега от държавата. Последната е схванала от рано, че там трябва да се насочи външната търговия на Северна България, за да може да се еманципира от румънското опекунство върху дунавската търговия. Чрез централната железница, железницата Русе – Варна и варненското пристанище, външните стоки проникват във вътрешността на Северна България, а износът се насочва към Варна. Строителната и тарифна железно-пътна политика спомогна щото Варна да стане това, което е днес“, четем в документирания материал и дискусии. В същото време се подчертава, че търговският възход на Варна се дължи преди всичко на Добруджа, която е загубена като преди това се е преобразувала от „пасище за овце в една земеделска област с рационално стопанство“. Някои данни за откъснатата област дават представа за икономическия удар, който е нанесен на Варна след Букурещкия мирен договор.

Площта на Балчишка и Добричка околия е 4.41 % от това на цяла стара България, а нивите в същите околии съставляват 7.25 % от нивите на цяла България. Формата на владението в Добруджа е тази на едрите парцели, което позволява и дава възможност да се ангажират по-големи капитали и да се оползотворят в по – голям размер машините. Така от 7778 жетварки, 1112 вършачки, 1167 сеячки в цяла България, в Балчишка околия има 1131 жетварки, 160 вършачки и 333 сеячки - а в Добричка -1035 жетварки, 75 вършачки и 133 сеячки. Само Балчишка околия,

която е с площ 1866 кв.км притежава земеделски инвентар за повече от 12 000 000 лева. Земеделието в Добруджа бележи ръст на износа през митниците Балчик, Силистра и Тутракан, към които се прибавя и износа на Добрич през Варна. Така пресметнат тоя износ достига 20% от целия износ на страната.

Наред със зърнените храни в Добруджа се произвежда голямо количество фасул. За период от 10-15 години преди 1912 година това производство съставлява 50% от цялото производство за страната и е важен артикул за износ. Тютюнопроизводството е около 15% от това на цялата страна.

Добруджа се развива предимно в земеделието, но и скотовъдството е важен поминък на населението. Добруджа е първият овцевъден район в стара България. Така от 273 стопанства, които имат повече от 500 овце, само в Балчишка околия има 96, т.е. 35.6 % , а в Добришка - 52 или 15.1 % . Добруджа произвежда много вълна, сирене, кашкавал и масло, артикули от голямо значение както за износа, така и за местната консумация.

Стопанското развитие на Добруджа може да се проследи и от данните за кредитите. Освен Народната и Земеделческата банки, там работят ред частни банки и кредитни дружества. През 1911 година Българската Народна Банка е имала в градовете Балчик, Добрич и Каварна 40 100 операции за 158 834 360 лева, а чистата печалба е 300 000 лева. От общото джиро на текущите дебиторни сметки през 1912 година на варненския клон на Българската Търговска Банка около 28 % се пада на клиенти от Добрич, Балчик и Каварна, по сконтирания портфейл около 30 %. Наред с това около 1/3 от останалия портфейл на Банката е също срещу тези три града.

От общите годишни обороти на варненските клонове на Българската

Генерална, Балканската и Кредитната банки на градовете: Балчик, Добрич и Каварна при първата се отчитат 39 % , при втората – 20 % и при третата - 15 %. Много от варненските акционерни дружества са вложили в Добруджа от капиталите си между 40 % и 75 % . „Такава е в общи черти картината на Добруджа в стопанско отношение. Пред тая богата Добруджа стоеше градът Варна, като естествена врата на вноса и износа и днес тя му е отнета. Няма съмнение, че в голяма част от прогреса на българска Добруджа е в пряка зависимост от бързото израстване на града Варна до положението на едно хубаво пристанище. Ние вече споменахме, че причините, които накараха държавата да ориентира външната търговия на Северна България през Варна са от общ за цялата страна стопански характер. Особеното положение на града Варна, което към локалното му значение прибавя и такова за цялата страна, накара държавата, общината, пък и самите граждани всякой по свой начин, да съдействува за неговото издигане“.

Съществени предпоставки за развитието на гр. Варна могат да бъдат посочени в следните направления:

- За железопътни връзки на Варна със София, Русе и Добрич държавата е предоставила около 150 милиона лева, около 13 400 000 лева за построяване на пристанището и е инвестирала около 10 000 000 лева в държавни постройки, главно с културно значение, като гимназии, болница, аквариум и др.

- „Варненската община, паралелно с търговското засилване на града също се ангажира в ред крупни предприятия, които заедно с всички общински постройки възлизат на една кръгла сума от 30,000,000 лева. Тия разходи, както и твърде крупният редовен бюджет на общината, намират единствено оправдание в търговското засилване на града“ [3].

- Гражданите също участват в общия подем. „Ние ги виждаме, особено през последните 10-15 години, да пласират порядъчни капитали в недвижivosti, възлизащи на повече от 100,000,000 лева“.

Всичко това събрано като богатство от няколко стотици милиона е предвестник на очаквана, бъдеща стопанска култура. Само очакваното богато разцъфтяване на града може да обясни съсредоточаването на толкова търговски съоръжения в него. Представителите на Варненската търговско - индустриална камара се аргументират, че именно това бъдеще е подкопано с откъсването на Добруджа – един район с население от 200 000 души, който се е развил като способен производител, консуматор и търговец. Бързото модернизиране на Варна като пристанище допринася за поминъка изобщо на самия град и свързаната с него Добруджа. Благотворното влияние, което държавата очаква за цялата страна от модерното съоръжение на пристанището, се усеща преди всичко от Варна и Добруджа. „Варна бързо се издигна като търговски град, през който стопанската култура потече най-напред към Добруджа, за да направи от нея една органически свързана с него област“. Стоките, които преминават през варненското пристанище са предназначени за варненското тържище, най – вече при вноса. Изобщо Варна не е транзитен пункт. Неговият транзит е бил винаги ограничен. За период от пет години (1907-1912) „реалната стойност на търговията от първа ръка с вносни стоки на Варненската пиаца възлиза на около 70 - 75 млн.лв. Тази крупна търговия обслужва един търговски район, който може да се раздели на 4 части: 1-о града Варна и околията му: 2-о добришка и балчишка околии: 3-о естествена зона по централната линия до Горна Оряховица и 4-о далечна зона. Първите две зони бяха до сега

неотемлива част от Варна. Третата дойде като естествено тяхно продължение, а последната – далечната – зависи от личните качества и способности на търговеца и от тарифната политика на държавата“.

По статистически данни 1/4 от целия внос на земеделски машини и оръдия минават през Варна и около 1/3 от целия внос на текстилните вещества и произведения от тях. Същото се отнася и за колониалните стоки. Този внос е преди всичко предназначен за най - близкия пазар - Добруджа. От направената анкета основни търговци-манифактуристи отчитат, че около 45 % от техните продажби се осъществяват в градовете Балчик, Добрич, Курт – Бунар и Силистра. Търговците на железария твърдят, че около 40-45 % от техните стоки имат пазар в Балчик, Добрич, Каварна и околностите им. Скотовъдството на Добруджа се нуждае от голямо количество каменна и морска сол, внасяни през Варна. Около 25 % от тази сол е търгувана в Добрич, Балчик и Каварна. Същите тия градове са поглъщали около 30 % от цялата петролна търговия на Варна.

„Но още по-силна е зависимостта от Добруджа на индустриалните предприятия основани във Варна. Те досега базираха своето съществуване изключително на непосредно близкия пазар. Така сапунарското дружество Т. Петров, Иван Петров и Си-е от 1,319,919 клгр. сапунъ, продаден през последните години, 991,155 клгр. е продаден в земите завзети от Ромъния. Това е 75 % от продажбата. Такъв е случая и с останалите три сапунарски фабрики в Варна“. Пивоварното дружество „Галата“ редовно е пласирало повече от 40 % от производството си в Добрич, Балчик, Каварна и околностите им. Същото се отнася и за различни спиртни фабрики, които играят голяма поминъчна роля във Варна. Техните продажби в отнетите земи съставляват,

според фирмата, от 25 до 75 %. „На тия индустрии пазара вече е отнет и те могат да просъществуват само ако намерят нов пазар по направление на централната линия - пазар впрочем завладян вече от техни конкуренти“.

В заключение Варненската търговско - индустриална камара обобщава, че “приведените данни изобразяват крепката зависимост между Варна от една страна и българска Добруджа от друга. Техният стопански прогрес е вървял успоредно и при взаимно проникване. Без Добруджа Варна не би била такава, каквато я завари насилническият акт на Романия. И след този акт бъдещето на Варна се очертава твърде мрачно. Един неминуем отпадък заплашва един от най - добрите и големи градове на България. Последствията в стопанско отношение за Варна се предвиждат лесно, след като се види зависимостта ѝ от Добруджа. Кредитът, тъй широко развиван, бързо ще спадне. Капиталите на банките и кредитните дружества ще потърсят другаде печалби, защото тук не ще намират такива вече. За тия капитали положението не е тъй лошо и отчаяно, благодарение на тяхната лесна преливаемост. За Варна, обаче тяхното напускане е голяма загуба.“

Други негативни последствия за Варна от откъсването на Добруджа от територията на България са:

- за местните индустриални предприятия, функциониращи изключително на добруджанския пазар, приспособени към неговите особености, за които предстои тежка дилема: намиране на нов пазар или закриване на дейността, „а задачата е само една – намиране нов пазар. Тежка задача, но все пак по – малко зло, отколкото опропастването“;

- параходните съобщения изгубват каботажната служба до Балчик и Каварна и обратно.

- вероятността да се наложи изтегляне на търговски капитали на Варна;

- близостта до границата създава поводи за чести спорове между двете държави и е източник на постоянна несигурност, която от своя страна влияе на движението на капиталите от Варна. Това като последствие „ще се отрази зле върху риболовството, което се заплашва от разпри много по-големи от дунавските“.

Рационалните и емоционалните доводи относно привързаността на Варна към Добруджа създават усещането за разпокъсаност още по – осезаемо, а от гледна точка на културната памет може би е добре да се отбележи, че големият морски град прави публично признанието към по – малкия град/по – малките градове за развитието си и разгръщането на потенциала си. Това проличава и в следващите редове от документираната сесия на Варненската търговско - индустриална камара, че „облегната на добруджанския хинтерланд, варненската търговия имаше смелост да прави и по – рисковани опити – да отива по – навътре, даже и при убеждението, че печалбата от тия опити е по – малка и несигурна. Без тая база, обаче, тя не може да се решава на такива опити. Сега тая база е отнета. Ще има ли за напред в Варна поне приблизително такава търговска и изобщо стопанска дейност, каквато до сега, ще зависи от това дали установените тука търговци ще могат да намерят пазар по направление на централната линия, дали ще им се даде възможност за това“.

Поминъчният упадък на Варна се предусеща във всички направления на обществения и частен живот на града. Очаква се поскъпване на живота и спиране на доставката на артикули от отнетите земи.

Интелигентното съсловие от различните свободни професии също се

приема, че ще загуби „лишено от ресурсите на своето съществуване, които му идваха главно от Добруджа. Адвокатското съсловие, издигнато на почвата на сложните и крупни граждански процеси, идващи главно от Добруджа, трябва да дири другаде работа. Същото може да се каже и за лекарското съсловие.“ Профилът на съсловията в Добруджа е ясно очертан от професии, за които инвестирането във време и със значителни средства е допълнително утежняващ фактор за загубата на квалификационен потенциал на региона изобщо. От друга страна би могло да се направи извода, че специализацията и разделението на труда са подпомагали развитието на Североизтока на България като са създавали и специфичен облик на центрове за професионална реализация.

Отбелязано е, че учебното дело, представено чрез двете държавни гимназии и средното търговско училище също ще понесе загуби от 25 - 40 %, колкото е относителния дял на учениците от Добруджа, „които за в бъдеще не ще могат лесно да минават границата, за да следват български училища“.

Общият извод на Варненската търговско - индустриална камара е, че „изобщо в всяко отношение ще се почувства бърз упадък на града Варна, ако не се предприемат мерки, които поне отчасти да поправят загубите“. Отново е подчертано участието на държавата за икономическото развитие на град Варна и за подпомагане дейностите по пристанището в града. „Видяхме колко крупни богатства са вложени за неговото приспособяване към големите нужди на модерната търговия. Видяхме също, че ония богатства, които община и граждани са вложили в недвижимости намират единствено оправдание в цветущото бъдеще, което държавата подготвяше за тоя град. По мотиви от общ за цялата страна стопански интерес

държавата, с своите строителни мероприятия около Варна и за Варна, даде силен тласък и на община и на граждани да извършат и те според силите и интересите си редица строителни работи, и да вложат големи богатства за издигането на Варна до положението на модерен търговски град. И тъкмо когато всички можеха да кажат, че от сега вече материалните условия за цветущото бъдеще на Варна, а заедно с това и на всички интереси свързани с него, са вече създадени, по причини изключително от общ държавен характер дойде нещастieto, което заплашва да обезцени всичко направено и убие бъдещето на тоя град.

Ние мислим, че богатствата вложени в Варна до сега от държава, община и частни лица от една страна, неговото стопанско значение за цялата страна от друга, общедържавният характер на причините, които докараха настоящето му безнадеждно положение, от третя, са достатъчно основания за да се наложат на държавата, в сътрудничество с община, обществени учреждения и частни граждани, да предприеме мерки, които да попречат на обезценяването на тия богатства и пропадането на тъй цветущия град“.

Заклучение

Дори и от позицията на губещи, за бъдещето на града и страната си, варненци заявяват своята национална идентичност и готовност да търсят решения на проблемите в следствие на културната специфика на региона, на откъсването от чужда духовно – политическа власт, на разпокъсаност и несигурност, предизвикани от Балканската война. Предложения за мерки са направени в насоки като:

- да се даде възможност на варненската търговия да потърси пазар по направление на държавната железница;

- да се задържат, до колкото би се оказало възможно, връзките между варненската търговия и отнета Добруджа;

- да се приравнят тарифно двете черноморски пристанища спрямо София;

- да се създаде при варненското пристанище свободна зона за вносни стоки;

- да се работи усърдно за превръщането на пристанището, където е установена свободната зона, от транзитен пункт в чисто търговски център;

- да се засили търговската и индустриалната дейност, за да се концентрират големи маси население и да се реализира числено засилване на града;

- да се улеснят варненските търговци чрез наличността на значителни суми, които, при липсата на свободна зона, те трябва да внасят веднага или в непродължително време за мита;

- да се даде възможност на варненските търговци да запазят „досегашните връзки с добруджанската клиентела, заграбена от Романия, а даже да я разширят“, което е невъзможно без свободната зона и би довело до безвъзвратната загуба на тази клиентела;

- за известни стоки, например калкутски торби, варненската свободна зона да се превърне в място, което ще снабдява и клиентела от по-широки райони на съседните страни, тъй като по черноморския бряг няма свободна зона на други места, т.е. да се изведат конкурентни предимства от инвестиция в бъдещето;

- да се вземат мерки оряването на варненския хинтерланд да не се отрази на доходността на капитали, вложени в пристанището;

- да се развиват нови индустрии върху свободната зона;

- да се осигурят в свободната зона условия за различни манипулации със стоките, като се цели „пригаждането им към вкуса на консоматорите“;

- да се осъществяват манипулации, съчетания и разделения на стоките, които могат да разгърнат настоящи индустрии и да увеличат заетостта на местното население;

- да се снабди свободната зона с присъщите ѝ съоръжения, което е средство за засилване на търговските отношения и удовлетворяване на търговските нужди на град Варна, както и за рентирането на вложените капитали;

- да се инициират начинания за развитието на град Варна като курортен град, които „ще го поддържат на едно значително високо ниво като консумативен център и като голям град изобщо“ и др.

Литература:

1. Апостолов, Ст. *Балканската война и трагедията на българите в Източна Тракия*. Изд. „Либра Скорп“, Бургас, 2013, стр.41-42

2. *Балканските войни*. Научен редактор: Алексей Кальонски. Издание на: Център за помирение и демокрация в Югоизточна Европа (CDRSEE), www.cdrsee.org

3. *Бъдащето на градъ Варна*. Варненската Търговско-Индустриална камара. Печатница „Зора“, Варна, 1914

4. Стоянов, Р. „Дръзки“ срещу „Хамидие“. <http://www.desant.net/show-news/35386/>, достъпно на: 22 август 2016 г.

5. Стоянов, Р. *Съдбата на уцеления от наше торпедо „Хамидие“*. <http://www.desant.net/show-news/35442/>, достъпно на: 22 август 2016 г.

За контакти:

Доц. д-р Даниела Димитрова Попова
ВСУ „Черноризец Храбър“ Варна
E-mail: popovadaniela@hotmail.com